

Geo CONSTANTINESCU

Literatura spaniolă contemporană

**EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2013**

Referenți științifici:
Prof.univ.dr. George SORESCU
Prof.univ.dr. Ovidiu GHIDIRMIC

Copyright © 2013 Universitaria
Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CONSTANTINESCU, GEO

Literatura spaniolă contemporană / Geo Constantinescu. –
Craiova : Universitaria, 2013
Bibliogr.
ISBN 978-606-14-0672-2

821.134.2.09

Ilustrația copertei: Pablo Picasso, *Mandolin and Guitar*, 1924 (detalii)

Apărut: 2013

TIPOGRAFIA UNIVERSITĂȚII DIN CRAIOVA

Str. Brestei, nr. 156A, Craiova, Dolj, România

Tel.: +40 251 598054

Tipărit în România

Poezia spaniolă a secolului XX (până la Războiul Civil - 1936)

Introducere

Literatura secolului XX din Peninsula Iberică, ca, de altfel, cea din toată Europa, s-a pregătit, în plan ideatic, aproximativ din a doua jumătate a secolului precedent. E vorba de încheierea epocii postromantice reprezentată în Spania de Gustavo Adolfo Becquer și Rosalía de Castro, prin opera cărora se exprimă sentimentele particulare unei noi sensibilități, precum: tremurul existențial în fața necunoscutului, tristețea cosmică a individului și singurătatea-i funciară și se dezvoltă mai apoi o poetică a dezamăgirilor ființei în fața a ceea ce pare indefinibil în lume și în societate.

În plan politic, în Spania ultimului sfert al secolului XIX au avut loc evenimente politice și sociale cu prelungi trimiteri în devenirea istorică ulterioară. E vorba, în primul rând, de promulgarea Constituției canoviste, care consfințește începutul real și ferm al Epocii Restaurației de după frământările sociale și politice ce declanșaseră constituirea pentru scurt timp a Primei Republici. E vorba mai apoi de o lungă perioadă de așa zisă stabilitate, dar care va dura mai mult de o jumătate de veac. Astfel, se stabilește sistemul politic de influență engleză al alternărilor la conducerea țării a două partide: cel Conservator condus de Cánovas de Castillo și Partidul Liberal, care-l avea ca lider pe Sagasta. Însă, chiar dacă sistemul era modern, cei care guvernau ajungeau la putere, de multe ori, pe baze subtile de fraudă electorală. În acest fel, nu s-a ajuns la progresul așteptat într-o asemenea epocă de lungă stabilitate, ci, dimpotrivă, la o însemnată rămânere în urmă față de Europa timpului, pentru că apăsătoarea tradiție aristocratică și religioasă au îngăduit, ca urmare a votului restrâns la clasele privilegiate, să se poată manipula, cu mijloace financiare modeste, electorii descumpăniți. Astfel, s-au format rețele ale șefilor politici locali, așa numiții *caciques*, care manipulau alegerile pentru a crea condițiile pentru a câștiga partidul ...”care trebuia să câștige”.

În aceste condiții, s-a realizat o oarecare stabilitate a dezvoltării economice, dar cu prețul exploatării claselor mai puțin

norocoase. Dar nu numai acestea, ci și mica burghezie progresistă cunoștea momente nesfârșite de marginalizare. Iar din această clasă vor ieși majoritatea intelectualilor și a creatorilor care vor exprima în operele lor criza valorilor burgheze și nevoia unei mai mari participări a acestei clase la viața social-economică și politică a țării. Curentul ideologic și artistic pe care-l vor făuri aceștia va fi denumit, de contemporani, dar și de istoriile apărute ulterior, regeneraționist, curent mai degrabă cultural prin care se criticau fără drept de apel practicile oligarhice ale claselor care le împiedicau protagonismul real și eficient în devenirea Spaniei moderne.

Pentru a depăși aceste racile ale organizării proceselor democratice ale societății, personalități ca: Rafael Altamira, Santiago Ramón y Cajal, José Castillejo au început, cum era și normal, cu modernizarea sistemului de educație, pentru a pregăti nu numai prezentul, dar și viitorul, dând astfel mai mare amplitudine în timp a ideilor lor.

Astfel, în 1876, un mare pedagog și spirit al epocii, Francisco Giner de los Rios a creat Institutul Liber de Învățământ, ca o reacție la ceea ce se aplica în societate, mai ales prin represiunile cunoscute față de libertatea catedrelor în institutele de învățământ oficiale. Aceasta nu este doar prima formă de revoltă și contestație intelectuală a formelor de învățământ tradiționale, ci și pilonul noii deveniri a învățământului liber spaniol, care va construi, din păcate, încet, dar sigur, noua societate.

Tot ca urmare a noilor idei se declanșează creșterea progresivă a conflictelor sociale, confruntările, în fapt, a celor două grupări din totdeauna ale spaniolilor (ale celor două Spanii cum le denumea generația de intelectuali a anului 1898: Spania tradiționalistă și religioasă și Spania liberală, care avea viziune progresistă față de dezvoltarea societății). Astfel, în fața aceea ce se denumea în mod oficial *pacea socială*, se cunoaște din partea oamenilor de cultură, de știință, de literatură și artă, ori izolarea sau refugiul din fața temerilor personale în activitatea științifică sau artistică, cum au procedat cei de s-au denumit cu emfază modernistii în literatură, sau s-au angajat cu toată forța în afirmarea ideilor lor, precum scriitorii numiți regezaționiști. Au știut să de așeze, cum spune Antonio Machado, unul din beneficiarii educației Institutului Liber de Invățământ, *la înălțimea circumstanțelor*.

În planul creației literare, criza ideologică ce a impus-o pentru intelectualii acelor vremuri eșecul pozitivismului, valori care susținuseră societatea părinților lor, a provocat o dezorientare generală, care s-a tradus prin căutări de noi drumuri ale vieții și ale expresiei. Astfel, putem vorbi despre criza religioasă a lui Miguel de Unamuno, nihilismul de influență anarhistă a lui Pio Baroja, individualismul estetic al lui Juan Ramon Jimenez, trăiri ale ideilor care vor zămislî creațiile primei treimi ale secolului XX spaniol, perioadă denumită ulterior epoca de argint a literaturii, având-o în vedere, desigur, pe cea de aur (a sfârșitului secolului XVI și începutul secolului XVII).

Prin urmare, e vorba de o criză a valorilor care va genera spiritul Generației anului 1898, și care va direcționa cu ideile ei toată istoria secolului XX. În primul rând se au în vedere următoarele aspecte: în cadrul formelor democratice criticarea dogmatismului religios și a intransigenței; în cel estetic impunerea pozitivismul aplicat artelor, spiritului, prin canoane strâmte și utilitariste (din care se va salva doar romanul). Iar evenimentele politice- care vor culmina cu sfârșitul dezastruos al războiului colonial- vor acutiza problemele societății spaniole în pragul dintre veacuri.

Acestei sări de fapt, regeneraționistii vor propune reformismul liberal, republicanismul, toleranța, dorința de progres, de cultură, de educație, într-un cuvânt, spiritul nou promovat de Institutul Liber de Învățământ, care, la rândul său, avea ca fundament, filosofia krausistă.

Krausismul este curentul filosofic importat în 1843, din Germania, prin contactele lui Julian Sanz del Rio cu filosoful Karl Christian Friedrich Krause, care l-a elaborat. Această filosofie se afirmă prin: 1) ruptura cu conformismul comun, 2) raționalismul armonic, 3) neliniștea intelectuală, 4) pasiunea pentru înțelepciune, credința în știință, dar și 5) panteismul, ”totul în Dumnezeu”, deci un spirit religios, considerat raționalist și mai ales 6) încrederea în elita intelectuală a oamenilor onorabili și pregătiți care vor conduce națiunea către progres.

Această filosofie va deschide calea spre laicism, care va îndrepta privirile Spaniei către Europa, care temperase de mai mult timp pretențiile bisericii de a conduce toate manifestările vieți social-politice.

Astfel, literatura secolului XX debutează cu criza pozitivismului în proză și cu cea a raționalismului ca filosofie de viață, care se manifestase în toate artele realismului omniprezent. Acesta apăruse în secolul anterior cu filosofia lui Auguste Comte și teoriile naturaliste ale lui Hipolite Taine. În însuși curentul romantic s-a născut germele doctrinelor pozitivistice sau al științelor naturaliste. A fost o epocă de mare încredere în valorile economice ale capitalismului, în stabilitatea socială, în posibilitățile omului de a supraviețui mutațiilor sociale.

În planul literaturii, toate aceste curente se sprijineau pe conceptul aristotelic de mimesis și celelalte valori ce urmează imediat naturii, ca entitate etalon pentru o astfel de gândire: realitate, adevăr, posibilitate, verosimilitate. Obiectul artei ar fi imitația frumuseții naturale într-un context moral, în care se integrează Binele. La această viziune, romantismul a adăugat drumul spre adâncul individualității și al vieții interioare în formarea de sine a omului, a cărui viață va tinde să fie o operă de artă.

Dar subiectul romantic eșuase deja în această lume, procesul intern ce-l revelase nu obținuse adaptarea dorită a eului la obiectivitatea reală. Astfel, transformarea artistică a vieții apărea ca o cursă, iar individul se găsea pe un drum ce părea fără ieșire. Căutarea romantică a infinitului atinge, în final, limitele nebuniei și moartea.

Pe de cealaltă parte, realismul și naturalismul își dăduseră cele mai bune fructe în genul narativ, dar persistența în acele convenții nu mai corespundea noii sensibilități a omului de sfârșit de secol XIX. Încep să se caute noi formule pentru a-l reprezenta pe acesta, când deja nu se mai simte reflectat de valorile pragmatice ale societății. El nu se mai mulțumea cu viziunea sa liberală, cu idealul utilității sociale și nevoia permanentă de adaptare la nevoile acelei lumi, deja străine spiritului său. Începe să caute ceva dincolo de circumstanțe, în câmpul idealist al aspirațiilor sale, o frumusețe căreia nu-i mai putea răspunde pozitiv acea realitate. Idealul său estetic înlocuiește idealul și comoditatea burgheze, pe care le simte apăsătoare spiritului. Tocmai în aceste împrejurări se naște o nouă sensibilitate, o nouă formă de a fi și de a se manifesta în lume.

Astfel, în societatea franceză au apărut decadentiștii, care au inspirat și pe creatorii din Peninsula, oameni care căutau în viață doar frumosul, arta pentru artă, dincolo de valorile-i utilitariste, sau

simboliștii, artiști care au mers mai departe cu intelectualizarea unui lirism reflexiv, muzical.

E vorba până la urmă de acel mit al decadenței care a funcționat în toate epocile în criză, fiind relaționat cu trecerea timpului și cu fatalitatea destinului omenesc. Să ne amintim în Antichitatea greacă și latină mitul Vârstei de Fier, opusă Vârstei de Aur. La fel, omul modern, cu cât se apropie de prezent, cu atât mai mult își trăiește propria decadență. E vorba de cunoscuta stare de spirit a maturității crepusculare. Ne amintim de rafinementele școlii bizantine sau mai apoi de epoca barocă unde viața făurită artificial tindea să o înlocuiască pe cea naturală, supusă inexorabil degradării timpului. Astfel, în acea epocă, literatura spaniolă s-a menținut în culmea literaturii universale, înfățișând deasupra realității beția de senzații a metaforelor strălucitoare, dar mai jos de acea realitate senzația cumplită că nu se mai găsea nimic, decât teroare a neființei și singurătate.

Prin urmare, în toate epocile de decadență se pune accentul pe imaginație în dauna rațiunii care era învinuită că împuținează omenescul. Se produce interferența între arte, cultul artificialului, iar însăși natura se estetizează. Asistăm, astfel, la o retorică provocatoare.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în Spania, modernismul și Generația de la 98 au părut să releveze în complementaritate cele două fețe ale realității: cea estetică, respectiv cea intelectuală, artistică deci apolitică și cea angajată. Generația de la 98 devine, prin preocupările sale, un termen sociologic până la urmă, în timp ce modernismul se menține mereu în sferele înalte ale esteticului, departe de împrejurările vieții de zi cu zi.

Este vorba de reflectarea psihologică a schimbărilor sfârșitului de secol, în toată Europa. Acum apăruseră noi științe: s-a fondat fizica modernă, sociologia a înlocuit istoria ca instrument al analizei sociale, s-au născut filozofiile iraționaliste ale lui Nietzsche și Bergson, s-a născut psihiatria modernă și în cadrul ei psihanaliza. Cu ajutorul acestor științe imaginea lumii se relativizează. Astfel, protagonistul romanului lui J. K. Huysmans, *A rebours*, hotărâse să de închidă într-o locație izolată de contingentă, unde colecționase tot ce i se părea revelator pentru starea sa sufletească, rafinată și fragilă, tipică însă acelui sfârșit de epocă: citea literatura latină a decadenței

barbare, literatura lui Baudelaire, decora o încăpere cu fanteziile explorărilor marine și dispunea în saloanele sale de tablourile simbolistului Gustave Moreau.

Având ca model pe eroul lui Huysmans îl întâlnim în Spania pe Ramón María del Valle-Inclán, autor de versuri și proze decadente, ducând o viață de dandy, înconjurat de poeți moderniști, de mai mare sau mai mic talent, care, la rândul lor, vor deveni personajele piesei sale de teatru, *Luces de Bohemia*. Dar toți trăiau o viață estetică, dincolo de canoanele societății burgheze a acelor timpuri. Nu se integrau în limitările și lipsa de estetică a necesităților, nu se adaptau la servituliile prozaicei vieți burgheze, se mențineau în idealitatea unei aristocrații a spiritului. Creația, dar și viața lor, erau o modalitate de a dobândi esteticul în opoziție cu idealurile mărunte ale burghezului mărginit al acelor timpuri.

În același timp, imaginea pe care a conferit-o Nietzsche ideii morții lui Dumnezeu i-a purtat pe mulți către agnosticism și i-a împins spre căutarea unei modalități de a crede și de a transcende limitările unei vieți supuse finitudinii.

De asemenea, se manifesta o dorință generală de a se întâlni cu inocența pierdută, de a se întoarce la ceea ce era natural și splontan. Astfel, pictorul Paul Gauguin a întâlnit această nauralitate în Polinezia, Vincent van Gogh în răscolitoarele lanuri de grâu și floarea soarelui din Provența. Juan Larrea, unul din cei mai interesanți creatori ai noii poezii creaționiste din Spania, căuta această lume în Anzii sălbatici, purtat acolo de celebrul poet peruan și prieten al său, Cezar Vallejo.

Scriitorii Generației de la 1898, care căutau esteticul înlăuntrul societății spaniole, care își perduse în acel timp măreția de demult, căutau, în același timp, noi formule de expresie, în ton cu nevoile estetice ale timpului. Astfel, romanele lor apăreau ca neobosite căutări a rezolvărilor gravelor probleme de care se lovea viața individuală și socială a timpului. Se acordă tot mai multă importanță subiectivității, dialogului și solilocviilor, iar acțiunea capătă importanță secundară. Predomină figura centrală, concepută în manieră intelectuală, căreia i se subordonează trama, conflictele, celelalte personaje. Această generație includea atât poeți cât și prozatori: Miguel de Unamuno, Azorín, Baroja, Maeztu, Antonio Machado. Dar, de asemenea pictori (Zuloaga), cercetători (Menéndez

Pidal), oameni de teatru (primul Benevente). Este mai degrabă un curent cultural ce dezbată criza Spaniei după pierderea ultimelor colonii de dincolo de mare (e vorba despre Cuba, Filipinele, Puerto Rico) și propune regenerarea spiritului prin căutarea energiilor creatoare spaniole în interiorul frontierelor sale europene.

Aproape toți acești scriitori s-au născut într-un interval de 11 ani: Unamuno, cel mai vârstnic, în 1864, iar Antonio Machado, cel mai tânăr, în 1875. După observațiile lui Pedro Salinas în studiul *El concepto de generación literaria aplicado al 98* (apărut în 1935) se vorbește de această generație pornind de la omogenitatea lor de educație, chiar dacă aceasta derivă pe unele locuri din autodidacticism. Au colaborat la aceleași publicații: *Vida nueva*, *Electra*, *Revista nueva*, *Alma española*. Au trăit cu stupoare și au suferit dezastrul colonial și s-au concentrat pe marea problemă: Spania. Acest lucru dobândește o dimensiune culturală esențială și, preluând un limbaj poetic nou din sânul esteticienilor moderniști, luptă împreună cu aceștia împotriva anchilozării expresiei poetice a generațiilor anterioare, dar încă contemporane lor.

E vorba de retoricismul amplu al lui Nuñez de Arce și prozaismul bolovănos al lui Ramón de Campoamor, ce vor fi înlocuiți mai eficient cu lecturi și modele mult mai interesante din postromantismul becquerian. Din acesta s-a născut până la urmă modernismul, cu revolta lui împotriva a tot ceea ce este vechi și vetust.

Dar cel care a rupt destul de violent cu această tradiție a bălțirilor expresiei poeziei spaniole a fost nicaraguanul Rubén Darío, cu sosirea sa în Spania, pentru prima dată în 1892 și căruia îi răspund cu entuziasm mulți tineri, printre care cel ce i-a îmbrățișat viziunea pentru o întreagă viață de creație, în această estetică a eternei căutări a frumuseții pure, Juan Ramón Jiménez.

Cum a observat Federico de Onís, modernismul este expresia ”crizei universale a literelor și a spiritului, care începe către 1885 până la sfârșitul secolului XIX” (în *Antología de la poesía española e hispanoamericana*, 1882-1932, carte ce a apărut pentru prima dată în 1934).

Această criză se naște după el în țările industrializate, având ca predecesori pe simbolisții francezi și prerafaeliștii englezi. Totul presupune o reacție puternică la pragmatismul pozitivist, o

respingere a concepțiilor burgheziei conservatoare, precum și exprimarea fără menejamente a dezamăgirilor pe care le simțeau față de eșecul moral al industrializării, precum și a aversiunii față de vulgarițările artei realiste.

Mută interesul artei spre interiorul omului, spre lumea inconștientului. Iraționalimul filosofic devine una din preocupările esențiale. Creează o nouă formă de expresie care neagă structurile logice ale limbajului și repudiază intențiile de a-i conferi operei de artă o realitate prezentă, dar, cum spuneau ei, fără substanță omenească. Creează o estetică impresionistă (ce făcuse carieră în pictura epocii) și reprezintă, la fel ca marii contemporani mânuitori ai penelului, nu realitatea, ci mai degrabă senzațiile pe care le trezește aceasta în receptor. Se crează experimente metrice ale versurilor fără încetare, urmărind modificări ale sintaxei, ale adjectivării, surpriza finală în poemele lor. Curentul spaniol are ca precursori pe marii simbolști francezi: Jean Moreás; Georges Rodenbach, Emile Verhaeren, Maurice Maeterlink, Paul Fort, Gabrielle D Anunzio. În America Latină aceștia găsesc continuatori precum: Jose Martí, Asunción Silva, Julián de Casal, Manuel Gutiérrez Najera. Și ei se proclamau moștenitori ai lui Verlaine și ai lui Baudelaire: își spuneau cu emfază iraționaliști, decadenți și iubitori ai misterului.

Prin urmare, modernismul a fost cu adevărat o mișcare renovatoare în formă și în spirit, în cadrul preocupărilor pentru intimitatea și pentru proiectarea socială a eului. Creațiile artiștilor acestui curent constituie răspunsul estetic la criza societății burgheze a secolului al XIX, criză raportată la filosofia, la organizarea socială, la credințele morale și la expresia lor artistică.

Mișcarea a avut o voință artistică clară, deasupra tuturor considerațiilor (privind valorile morale, patriotismul, profunzimea sentimentelor) cum s-a întâmplat cu scriitorii Generației de la 98.

De la înaintașii lor, parnasienii, moderniștii au preluat ideea formei frumoase, impecabile, marmoreene și, mai ales, aceea scumpă lor, de artă pentru artă. De la simbolști interiorizarea poeziei, reprezentarea nu a realității înconjurătoare, ci a ecourilor formelor ei în conștiința celor ce o receptează. Pe acest drum îl întâlnim pe Antonio Machado, Juan Ramón Jiménez. De la romantici moștenește

misticismul și erotismul. De asemenea, cultivă exotismul, aluziile istorice și mitologice ale acestora.

Astfel de elemente se întâlnesc și în opera scriitorilor Generației de la 98. La Unamuno găsim căutarea timorată a credinței și mai apoi nevoia dureroasă de Dumnezeu pentru întreaga viață și creație. De asemenea, în opera lui întâlnim o comuniune totală a eului cu pământul spaniol, așa cum va apărea, poate, doar în poezia lui Antonio Machado sau în proza lui Azorín. La Azorín, a observa natura însemna pentru eul narator subiectiv, pur și simplu, a se simți trăind. A se simți trăind însemna a trăi dureros apropierea morții, inexorabilul mers a tot și a toate către misteriosul ocean al nimicului.

Dar toți acești scriitori, ca și cei eminentemente moderniști, au reflectat la nesfârșit posibilitățile limbajului. Unamuno a fost obsedat de etimologie și de implicațiile-i semantice dar și apărător al neologismelor și al arhaismelor; de asemenea, al stilului simplu și al paradoxului. Valle-Inclán a apărut condiția taumaturgică a scriitorului. A îmbinat teatrul cu proza și a desacralizat cerța literară prin manevrarea ca nimeni altul a ironiei. Unamuno și Azorín au cultivat și eseul, ca loc privilegiat în modularea eului care se exprimă pe sine mai presus de frumusețea și farmecul a toate ce există.